

SAVSAD

Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
The Journal of Defence and War Studies

Türk Tarih Kurumu Arşivinde Bulunan “Enver Paşa’nın Evrak-ı Metrukesi”

“Abandoned Documents of Enver Pasha” Found in the Archives of the Turkish History Association

Semiha NURDAN

Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, Türkiye.

Ministry of National Education, Ankara,
Türkiye.

Öz

Türk Tarih Kurumu Atatürk’ün eseridir. Gazi Mustafa Kemal, Türk milleti tarihini yabancılardan değil, bizzat kendi tarihini, kendisinin araştırması için Türk Tarih Kurumunu kurmuştur. Türk tarihiyle ilgili bilgiyi dünya bilim insanları ile paylaşılması gerektiğini vurgulamıştır.

Türk Tarih Kurumu içerisinde yer alan arşiv ise neredeyse kurumun kuruluşuyla birlikte faaliyetlerine başlamıştır. Arşivde bulunan diğer koleksiyonlar gibi bu makaleye konu olan Enver Paşa evrakları da kuruma bağış yoluyla kazandırılmıştır.

Bu makalenin yazılış amacı, Osmanlı Devleti’nin en uzun yüzyılı olarak nitelendirilen 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında devletin içinde bulunduğu harp ortamında cepheden cepheye koşmuş bir komutanın geriye kalan evrak-ı metrukesini araştırmacılara tanıtmaktır. Analitik tasnif çerçevesinde gruplandırılan arşiv materyalleri sekiz başlık altında toplanmıştır. Evrakların belli başlıklar altında sınıflandırılması, araştırmacılar için kolay çalışma imkânı sağlaması açısından bu yöneme başvurulmuştur. Bu hususta Türk Tarih Kurumu Arşivinde Enver Paşa Koleksiyonu içerisinde bulunan belgelerin türünün ve içerik bilgilerinin ne olduğu bilgisi araştırmacılara sunulmuştur. Son olarak sekiz başlık altında toplanan evraklar ve içerikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Tarih Kurumu arşivi, Enver Paşa, Naciye Sultan, Osmanlı İmparatorluğu.

JEL Kodu: Z00

ABSTRACT

Turkish History Association is the work of Atatürk. The Turkish History Association was established on the grounds that the Turkish nation's history is not from foreigners, but by researching its own history, reaching its source and sharing the information it has reached with world scientists.

The archive within the Turkish History Association started its activities almost as of the foundation year of the institution. Enver Pasha documents, which are the subject of this article, were also brought to the institution.

The purpose of writing this article is to introduce to researchers the remaining abandoned documents of a commander who ran from front to front in the war environment of the state at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, which is described as the longest century of the Ottoman Empire classifying the documents under certain headings will provide an easy working opportunity for researchers. It is to provide convenience to researchers who will work on this subject. In this regard, the information about the type and content information of the documents in the Enver Pasha Collection in the Archives of the Turkish History Association will be presented to the researchers. lastly, examples of the contents of the documents separated according to classification will be given and evaluated.

Keywords: Turkish Historical Society archive, Enver Pasha, Naciye Sultan, Ottoman Empire.

JEL Code: Z00

Geliş Tarihi/Received 29.09.2023
Kabul Tarihi/Accepted 24.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.06.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Semiha NURDAN
E-mail: bengusema@gmail.com

Atıf: Nurdan, S. (2024). Türk tarih kurum arşivinde bulunan “Enver Paşa’nın evrak-ı metrukesi”. *Savunma ve Savaş Araştırma Dergisi*, 34(1), 35-46.

Cite this article: Nurdan, S. (2024). Aabandoned documents of Enver Pasha” found in the archives of the turkish history association. *Savunma ve Savaş Araştırma Dergisi*, 34(1), 35-46.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Giriş

Türk Tarih Kurumu Mustafa Kemal Atatürk tarafından Türk tarihini araştırmak ve elde ettiği bilgi ve belgeleri dünya ile paylaşmak için kurulmuştur. Türk Tarih Kurumu Arşivi, kurumunun kuruluşundan itibaren faaliyetlerine başlamıştır. Bu minvalde kuruma gerek satın alma yoluyla gerekse de bağış yoluyla arşiv materyali niteliğinde eserler kazandırılmıştır. Türk Tarih Kurumu sadece kendi arşivleri ile değil ülkede bulunan tüm arşivlerle ve arşivcilik işleri ile de yakından ilgilenmiştir. Devlet Arşivlerinin kurulması için büyük çaba harcamıştır. Osmanlı İmparatorluğu arşivinin dağınık binalarda bakımsız ve çürümeye bırakılmış durumunu daha 1935’te gören Türk Tarih Kurumu başkanları, bunların modern

bir binada toplanması ve bilimsel metotlara göre sınıflandırılması için teşebbüse geçmiştir. Türk Tarih Kurumu üyelerinden Halil Edhem Eldem'in (1861-1938) başkanlığında bir kurul bu görevi üzerine almıştır. Aynı zamanda Türk Tarih Kurumu üyeleri bu arşiv tasarısını bizzat Atatürk'ün emriyle Türk Tarih Kurumu için hazırlanan 15 Temmuz 1935 tarihli çalışma programının içerisine almıştır. Arşivle ilgili tasarının A bölümü I. ve II. kısımları şöyledir:

"Millî tarih tezimizin ilmî zaferini temine yarayacak tarihî delilleri ihtiva eden, şurada burada ve hazine-i evrak denilen emniyetsiz, tehlikeli ve rutubetli yerlerde dağınık ve yığın hâlinde duran bütün vesikaları ve bütün el yazmalarını, kitabeleri, vakfiyeleri, mahkeme sicillerini, devlet merkezinde vücuda getirilecek modern, geniş bir binada toplamak ve en yeni teknik metotlarla tasnif ve tanzim ederek tarih yazarların bu vesikalardan daima ve kolayca istifade edebilmelerini ve ilmî tetkiklerini bilhassa bu millî vesikalara istinad ettirmelerini temin etmek. (Bu mühim iş Asbaşkan Halil Edhem Eldem'in riyaset ve nezaretinde takip olunacak ve bu maksatla Bakanlıklar murahhaslarından mürekkep olarak Ankara'da teşekkül etmiş olan komisyonun teşebbüslerinden bir an evvel fiilî netice alınmasına çalışılacaktır" (İğdemir, 1978, s. 27-28).

Türk tarih tezinde geçen ifadeleri bu şekilde ele alınmış ve Türkiye'de arşivcilik faaliyetlerine ağırlık verilmiştir. Bu yöndeki çalışmalar günümüzdeki Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığının da temellerini oluşturmuştur. Türk Tarih Kurumu çalışma raporlarına geçen, arşivciliğin en önemli unsurlarından biri olan tasnifleme ve araştırmacıya sunma ise şu ifadelerle açıklanmıştır:

"Tanzim ve tasnif olunacak vesikalar, mütehasıslar tarafından tetkik olunduktan sonra, tarihî kıymet ve ehemmiyetlerine göre, külliyyat halinde ve Türk tarih malzemeleri serisi şeklinde sıra ile neşredilmek; (bu neşriyatı idare edecek ilmî heyetler zamanı gelince teşkil olunacak ve faaliyete geçeceklerdir." (İğdemir, 1978, s. 28).

Kurum, arşivlerin çağdaş metotlarla sınıflandırılması için bu hususta dönemin arşiv ve arşiv malzemeleri konusunda alanında uzman bilim adamlarını görevlendirmiştir. Macar bilim insanı Lajos Fekete'yi (1891-1969) bu iş için Türkiye'ye getirtmiştir. Türkiye'den Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1888-1977) ve Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'ı (1903-1979) arşivlerin tasniflenmesi için görevlendirmiştir. Tasnifleme işlemlerinin nasıl yapılması gerektiği detaylı bir şekilde belirlenmiştir. Tasnifi yapılan evrakların yayınlanarak ilgisine ulaşması da hedeflenmiştir.

Türk Tarih Kurumu, arşiv ve dokümantasyon açısından hayli zengindir. Türk Tarih Kurumu Arşivinde bulunan materyallere bakıldığında belge ve fotoğraf türünden materyallerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Yakın zamanlar tarihi bakımından önemli arşiv belgeleri ve zengin bir Atatürk fotoğraf koleksiyonu bulunmaktadır. Ayrıca sanat eseri niteliğinde el yapımı sulu boya resim koleksiyonu mevcuttur. Kurumun arşivinde bulunan koleksiyonların bazıları şunlardır: Tevfik Bıyıklıoğlu, Osman Ferit Sağlam, Uluğ İğdemir, Tevfik Paşa, Kazım Orbay, Enver Paşa, Süheyl Ünver, İstanbul Üniversitesi, Bilge Kitabevi, İsmet İnönü, Halil Ethem Eldem, Fahir İz ve Hamit Zübeyir Koşay. Koleksiyon isimlerinden anlaşılacağı üzere hem kurumun idarecileri hem de üyelerinin kendi arşivlerini Türk Tarih Kurumuna bağışladıkları görülmektedir. Arşivde bulunan materyal Genel Kurmay Başkanlığı Arşivinin (ATASE) evraklarının devamı niteliğindeki belgeleri ve fotoğrafları içermektedir. Arşivde bulunan belgeler genellikle mektup, rapor, talimatname, günlük türünde veya rapor şeklinde tutulmuş defterler, özlük dosyası ve şahıs arşivi niteliğinde materyallerdir. Bu materyaller içerisinde Enver Paşa'ya ait bir koleksiyon bulunmaktadır.

Enver Paşa Koleksiyonu, Yakınçağ ve Cumhuriyet tarihine ilişkin önemli belgelerden oluşan bir koleksiyondur. Bu koleksiyon üzerinde daha önce böyle bir çalışma yapılmadığı için bu eksikliği gidermek amacıyla bu makale yazılmıştır¹. Bugüne kadar Enver Paşa'nın hayatına veya faaliyetlerine dair çalışmalar yapılmıştır. Ancak yapılan bu çalışmalarda, Paşa'yla ilgili belli başlı konular ele alınmış ve onun evrakları tek yönlü değerlendirilmiştir². Örneğin özel mektuplarıyla ilgili yapılan çalışmada sadece Enver Paşa, Naciye Sultan veya kardeşi Kâmil Bey arasındaki mektuplara yer verilmiştir (İnan, 1997, s. 1-20; Bardakçı, 2015). Oysa dönemin siyasi, askerî olaylarına ve şahsiyetlerine dair çok sayıda mektup vardır. Dolayısıyla koleksiyonun tamamının değerlendirmesi bugüne kadar yapılmamıştır. Bu boşluğu doldurmak için Enver Paşa koleksiyonu ve içeriği hakkında detaylı bilgi verilecektir.

Bu çalışma kapsamında, Türk Tarih Kurumu Arşivindeki Enver Paşa koleksiyonu içerisinde bulunan evrakların analitik tasnif yöntemine göre değerlendirmesi yapılacaktır. Sekiz kategoriye ayrılan evraklardan örnekler verilerek değerlendirilecektir. Mektuplar iki kategoride ele alınacaktır. Birincisi genel mektuplar ikincisi özel mektuplardır. Bu mektuplar da genellikle askerî, siyasi ve içtimai durum hakkında bilgi verildiği görülmektedir³. İkincisi ise Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'a veya Naciye Sultan'dan Enver Paşa'ya yazılan mektuplardır. Bu mektuplar hem nitelikleri hem de sayıca fazla olmaları bakımından özel mektup türüne iyi bir örnek teşkil ederler. Ayrıca aile fertlerinden gelen mektuplar da özel mektup niteliğinde değerlendirilmiştir. Rapor mahiyetinde yazılan belgeler ise daha çok bir konu üzerine görüş bildiren siyasi, içtima ve askerî konularda yazılan raporlardır (TTK Arşivi: EP, 2 /44). Koleksiyonun tanıtımı ile araştırmacıların koleksiyon

¹ Enver Paşa hakkında yapılan araştırma ve telif eserler genellikle Paşa'nın faaliyetleri veya bir yönünü ele alan çalışmalar olarak hazırlanmıştır. Oysa bu makalede, Enver Paşa'nın Türk Tarih Kurumu Arşivinde bulunan koleksiyonun değerlendirmesi yapılacaktır. Telif eserlerin bir kısmında bu arşivden yararlanılmıştır. Örneğin, Murat Bardakçı'nın "Enver" adlı eserini hazırlarken bizzat arşivdeki belgelerin bir kısmından yararlanmıştır.

² Bu konuda detaylı bilgi için bk: (Aksu, 2017; Aksun, 2005; Aydemir, 2018; Aydemir, 2019; Bademci, 1975; Çalık, 2015; Çolak, 2006; Çolak, 2019; Görgülü, 1993; Hanioglu, 2001, s.476-484; Hanioglu, 1989a; Hanioglu, 1989b).

³ Türk Tarih Kurumu Arşivi Enver Paşa Koleksiyonu içerisinde bulunan, (TTK, EP: 3/71) "Sofya Sefiri Ali Muhsin Bey tarafından yazılan, Bulgarların izleyebileceği siyaset konusunda görüşünü açıklayan 27/08/1330 tarihli mektup; Yine bir diğer mektup örneği, (TTK, EP: 3/78) "Yaver ve Murahhas-ı Padişahi Ferik Zeki Bey'in yazdığı, Almanya ve Balkanlar'daki siyasi ve askerî durumlar hakkında bilgi veren mektup. Bu mektupların sayısını arttırmak mümkündür ancak yazının sınırları bakımdan birkaç örnek verilerek yetinilecektir.

içerisindeki evraklara kolay ulaşması sağlanmış olacaktır. Bu koleksiyon hakkında detaylı bilgi verilmeden önce Enver Paşa'nın hayatına dair kısa bir bilgi verilecektir. Koleksiyon içerisinde elbette çok farklı çeşitlilikte evrak mevcuttur ancak yazının sınırları bakımından arşivde sayı bakımından ağırlıkta olan mektup, rapor, günlük, talimatname fotoğraf, harita ve telgraf türünde olan evraklar sekiz kategoride değerlendirilecektir. Hemen belirtmekte fayda vardır; bu koleksiyon içerisinde, makale, haber, bülten (TTK Arşivi: EP, 6/72), ilmühaber (TTK Arşivi: EP, 6/94), tutanak (TTK Arşivi: EP, 5/80), müzakerat (TTK Arşivi: EP, 7/1), muhasebe kayıtları (TTK Arşivi: EP, 10/123) ve para makbuzu (TTK Arşivi: EP, 10/127,128,129), mütalaa (TTK Arşivi: EP, 5/66), liste (TTK Arşivi: EP, 10/112) veya not şeklinde yazılmış materyaller de mevcuttur (TTK Arşivi: EP, 4/47) Ancak koleksiyonda sekiz kategoride değerlendirilen belge türlerine göre sayı bakımından azdır.

Enver Paşa Koleksiyonu

Enver Paşa ile ilgili birçok bilim insanı tarafından çok kıymetli çalışmalar ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı ise Türk Tarih Kurumunda bulunan Enver Paşa Koleksiyonu içerisinde yer alan evrakların türü ve içeriği tek tek ele alınacak olmasıdır.

Enver Paşa evrakları sadece kendi adı altında yer alan koleksiyonda yer almamaktadır. Aynı zamanda hem yaveri hem de kız kardeşi Hasene Hanım'ın eşi olan Kazım Orbay'a ait evraklar arasında da vardır. Türk Tarih Kurumu Arşivi içerisinde bulunan Kazım Orbay Arşivi dâhilinde Enver Paşa'yla ilgili evrakların sayısı oldukça fazladır. Dolayısıyla Enver Paşa veya dönemi ile ilgili araştırma yapanların Kazım Orbay Koleksiyonuna da muhakkak bakmaları gerekmektedir. Bu koleksiyon yirmi üç arşiv kutusu içerisinde yer almaktadır.

Türk Tarih Kurumu Arşivinde yirmi sekiz arşiv dosyasında bulunan Enver Paşa evraklarını sekiz kategoride değerlendirmek mümkündür.

1. Raporlar
2. Mektuplar / Genel ve Özel
3. Günlük türünde yazılmış küçük ebatlı defterler
4. Telgraflar
5. Fotoğraflar
6. Gazete kupürleri
7. Talimatname
8. Haritalar ve krokiler

Türk Tarih Kurumu Arşivinde bulunan Enver Paşa Koleksiyonu içerisinde yer alan evrakların tarih aralığı 1908 öncesi ve 1922 arasında kapsamaktadır. Belgelerin dili ağırlıklı olarak Osmanlıcadır. Arapça, Farsça, Almanca, İngilizce, Fransızca ve Rusça (Kiril Alfabesiyle yazılmış) belgeler de vardır. Evrakların büyük bir kısmı kurşun kalemle yazılmıştır. Enver Paşa'nın yurt dışında olduğu dönemlerde ailesiyle olan yazışmalarının daha fazla olduğu söylenebilir. Enver Paşa mektuplarında genellikle Ali mahlasını kullanmakta ve bazen de Ali imzasını atmaktadır.

Enver Paşa'nın, ailesiyle çok sık mektuplaştığı görülmektedir. Kardeşi Kâmil ile daha çok hesap ve para işleriyle ilgili konularda yazışmıştır. Özellikle Naciye Sultan ve çocuklarıyla ilgili haberleri Kâmil Bey'den aldığı söylenebilir⁴ (TTK, EP: 7/33). Ailesiyle olan mektuplarında sadece ailevi meseleler anlatılmamıştır. Aynı zamanda bayram tebriği, terfi, sıhhatleri gibi birçok konuda aile üyeleri aralarında mektuplaşmıştır. Örneğin; Hasene Hanım, ağabeyi Enver Paşa'ya gönderdiği mektupta, "Buhara Emine ve Umum-ı Türkistan askerinin Başkumandanı" olmasından dolayı duyduğu memnuniyetini belirtmiştir (TTK Arşivi: EP, 2/29). Ayrıca, Mehmet Şerafettin Efendi'nin (Şehzade) "Sevgili Enişteciğim" hitabıyla yazdığı sıhhatinin ve rahatının fevkalade iyi olduğunu belirten 24/07/1332 tarihli mektubu aile arasındaki yazışmalara örnek gösterilebilir (TTK Arşivi: EP, 3/51). Paşa ve ailesine dair, mektupların sayısı oldukça fazladır.

Mektuplar, ailevi konuları kapsamamaktadır. Dönemin siyasi faaliyetleri başta olmak üzere gibi birçok hususta yazılmış mektuplar da bulunmaktadır. Örneğin, "Aziz Kardeşim Kâmil" hitabıyla başlayan dönemin siyasi faaliyetleri hakkında bilgi veren 23 Nisan 1919 tarihli mektup dönemin siyasi durumunu anlatması bakımından önemlidir (TTK Arşivi: EP, 10/95).

Arşivde bulunan mektuplardan edinilen bilgiye göre; Enver Paşa'nın dönemin asker ve bürokratlarıyla mektuplaştığı görülmektedir. Örneğin, İkinci Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezaretine yazdığı Kırk Yedinci Fırka Erkan-ı Harbi Servet Hakkı Bey'in iyi bir Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi refakatinde bir şube müdürü ve bir kıtada tabur kumandanlığı yapabileceğini belirten 08/05/1333 tarihli mektubu (TTK Arşivi: EP, 3/31), Yunus Nadi'nin Enver Paşa'ya hitaben yazdığı, Halkalı Ziraat Mektebinin bir yıl ara vereceğini ve gerekirse bu mektep için bina bulunabileceğini bildiren 21/11/1330 tarihli mektubu verilecek örneklerdendir (TTK Arşivi: EP, 3/38). Aynı zamanda Cemal Paşa, Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, Kazım Orbay gibi dönemin paşaları tarafından gerek Enver Paşa'ya yazılmış diğer paşalar aralarındaki yazışmalar mevcuttur. Örneğin "Cemal Paşa'nın 13 Ağustos 1920 tarihi ile Taşkent'ten Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektup sureti, Cemal Paşa'nın Enver Paşa'ya yazdığı mektuplarına cevap alamadığını bildiren mektup, Mustafa Kemal Paşa'nın Taşkent'te Cemal Paşa'ya yazdığı 1 Teşrinievvel 1336 tarihli mektup (TTK Arşivi: EP, 3/28-29), Rusların hücumlarıyla ilgili 10 Haziran 1922 tarihli

⁴ Kardeşiniz Kâmil imzasıyla "Sevgili Ağabeyciğim" hitabıyla yazılan, masraflarla ilgili 02 Ağustos 1337 tarihli mektup iyi bir örnektir.

mektup.” (TTK Arşivi: EP, 11/17). Bu mektupların, dönemin askerî ve siyasi hayatına dair bilgi verdiğini söylemek mümkündür.

Bu mektupların bir diğer önemli özelliği biyografi çalışmalarında birincil kaynak niteliği taşımasıdır. Özellikle İttihat ve Terakki üyesi veya dönemin önemli şahsiyetleri hakkında araştırma yapan araştırmacıların, başvurması gereken kaynaklar arasındadır. Örneğin; “Enver Paşa'nın Ali imzasıyla, 3 Mart 1921 tarihinde Kâmil Bey'e Moskova'dan gönderdiği, İstanbul Eski İaşe Nazırı Kara Kemal ile vali gibi idama mahkûm olmaları muhtemel olanlardan bazılarının ve Sofya Sefiri Fethi Bey'in eğer kaçırılması mümkünse teşebbüs edilmesi gerektiğini bildiren” mektup, şahıslara dair yapılan çalışmalarda ne kadar önemli bir kaynak olduğunun kanıtıdır (TTK Arşivi: EP, 1/48). Bu örnekte olduğu gibi mektuplarda geçen birçok şahsiyet hakkında bilgi edinmek mümkündür. Koleksiyon, Birinci Dünya Savaşı sırasında açılan cephelerle ilgili çalışmalarda yine başvurulması gereken kaynakların başında gelmektedir⁵.

Raporlar

Farklı konularda yazılmış raporlar koleksiyon içerisinde mevcuttur. Raporlar genellikle İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyetleri hakkındadır. Raporlar “gizli” mührü ile gönderilmiştir.

Bazı raporlar şifreli olarak gönderilmiştir. Yazışmalar incelendiğinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin ileri gelenleri tarafından gönderildiği görülmektedir (TTK Arşivi: EP, 4/78): Osmanlı coğrafyası üzerinde gelişen askeri ve siyasi olaylar üzerine bir rapor (TTK Arşivi: EP, 3/14), Karargâh-ı Umumiye Murahhası ve Şimendifer Şubesi Müdür Muavini Kaymakam Tevfik'in Şam'dan Hicaz Demiryolu ile ilgili gönderdiği rapor (TTK Arşivi: EP, 5/81). Koleksiyon içerisindeki raporların sayısı da oldukça fazladır.

Mektuplar

Enver Paşa koleksiyonu içerisinde bulunan mektupları genel ve özel mektuplar olarak kendi içerisinde ikiye ayırmak gerekmektedir.

Genel Mektuplar:

Genel mektuplar dönemin siyasi konjonktüründeki olayları, kimi zaman da bir durumu değerlendiren mektuplardır. “Mustafa Refik Bey'in Osmanlı-Almanya münasebetleri hakkında yazdığı 23 Kasım 1914 tarihli bu mektup buna bir örnektir” (TTK Arşivi: EP, 3/52). “Keçecizade İzzet Fuat Paşa'nın para meselesiyle ilgili yazdığı, 7 Ağustos 1334 tarihli mektup bir başka örnek olarak gösterilebilir (TTK Arşivi: EP, 3/63). Yine, Bekir Sami'nin Moskova'dan Enver Paşa'ya yazdığı, mühim malumatlar vereceğini fakat karşılaşamadıklarını bildiren mektubu da örnek verilebilir (TTK Arşivi: EP, 3/66). Bu mektuplar bazen de şifreli bir şekilde yazılmıştır (TTK Arşivi: EP, 6/38). Farklı dilde yazılan mektuplar da vardır. Buna bir örnek, “Beyrut Jandarma Alay Kumandanı Binbaşı Suphi tarafından yazılan, Beyrut ve civarındaki gelişmeleri bildiren 25 Şubat 1329 tarihli mektuptur (TTK Arşivi: EP, 6/84). Örnek olarak Kudüs'teki vakıf arazisi ile ilgili 21 Şubat 1917 tarihli, Osmanlıca ve Almanca yazılmış mektup gösterilebilir (TTK Arşivi: EP, 10/125). Genel mektupların en önemli özelliği dönemin siyasi askerî olayları ve faaliyetleri hakkında bilgi vermeleridir.

Özel Mektuplar:

Özel mektuplar kategorisinde ele alınan, Enver Paşa ve aile üyeleri arasında geçen yazışmalardır. Özellikle “Naciye Sultan ile Enver Paşa” arasındaki mektupların sayısı diğer aile üyeleriyle olan mektupların sayısından fazladır⁶. Özel mektupların dili de diğer mektuplarda olduğu gibi ağırlıklı olarak Osmanlıcadır. Mektuplar etkileyici edebi bir üsluba sahiptir. Özellikle Enver Paşa ve Naciye Sultan'ın mektuplarında bu üslup ile yazılmış mektuplar edebi açıdan değerlendirmeye muhtaçtır. Dönemin romantizm anlayışı ve saray gelenek-göreneklerine göre hanım sultana hitabın nasıl olduğu hususunda bilgi edinmek mümkündür. Özellikle mektuplarda, “iki gözüm sultanım, ruhum efendim, güzel sultanım” diye hitap etmektedir. Günümüz lisanında hanımlar için pek kullanılmayan “Aslançığım” ifadesinin o dönemde Naciye Sultan için kullanıldığı görülmektedir (TTK Arşivi: EP, 7/38). Mektuplar, yazılış amacı bazen akşam buluşmak için yazılmış bir not şeklinde bazen de sağlıklı, gündelik hayatla ilgili konulardan veya birbirlerine olan özelemlerini dile getiren yazılardan, oluşmaktadır (TTK Arşivi: EP, 8/30). Paşa'nın “Mahpeyker ve Türkan” için duyduğu özlemi anlattığı 23/12/1921 tarihli mektup da özel mektuplar içerisinde değerlendirilmiştir (TTK Arşivi: EP, 4/42). Enver Paşa ve Naciye Sultan'ın mektuplarında sadece aşk, sevgi ve romantizm gibi konular geçmemektedir. Aynı zamanda devlet meseleleri konusunda da birbirlerine yazdıkları fikir alışverişinde buldukları görülmektedir⁷.

Özel mektuplar sadece Enver Paşa ve ailesi ile ilgili değildir. Aynı zamanda Naciye Sultan ve ailesiyle ilgili mektuplar da bu koleksiyonda mevcuttur. Naciye Sultan'a kardeşi tarafından yazılan “Mehmet Şerafettin Efendi'nin ablası Naciye Sultan'a yazdığı 06 Eylül 1922 tarihli özel mektup” bu konuda güzel bir örnektir (TTK Arşivi: EP, 6/91). Yine özel mektup kategorisine değerlendirilen, “Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılan, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya gönderilen, Hanım Sultan'ın şeref-i kudümünü tebrik ve tesit ile arz-ı tazimat eylerim efendim, ifadesini içeren 19.05.1333 tarihli mektubudur (TTK Arşivi: EP, 3/30). Araştırmacıların Enver Paşa'nın ailesiyle olan ilişkisine, ruh haline, psikolojisine dair birçok bilgiye ulaşmaları mümkündür. Bu mektupların birinci ağızdan aktarılmış olması ayrıca bu materyallerin önemini ortaya koymaktadır.

⁵ Mustafa Kemal ve Enver Paşa arasındaki mektuplar her zaman tartışma konusu olmuştur. Bk. (Karabekir, 2019, s.15-414).

⁶ Arı İnan tarafından kaleme alınan “Enver Paşa'nın Özel Mektupları” adlı kitap içerisinde bulunan belgelerin tamamı Türk Tarih Kurumu Arşivinde bulunan Enver Paşa Koleksiyonunda yer almaktadır. Ancak İnan tarafından yazılan bu kitap içerisinde bir hata yapılmıştır. İkişer yapraktan ve sekiz sayfadan oluşan iki mektubun birbirine karıştırıldığı yapılan tasnif çalışması sırasında tespit edilmiş ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde kayıtlı A.VI/0214 [no.lu] envanterde bulunan kitap içerisine not olarak yazılmıştır (İnan, 1997, s. 499-505).

⁷ Koleksiyon içerisinde özel mektup kategorisinde değerlendirilen mektuplar ağırlıklı olarak yedi, sekiz ve dokuzuncu arşiv kutusu içerisinde toplanmıştır.

Günlük Türünde Küçük Defterler

Bu türden defterlerin sayısı çok fazla olmasa da günlük şeklinde yazılmış defterler Türk Tarih Kurumu Arşivi içerisinde bulunan Enver Paşa Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Belli tarih aralığında ve günlük şeklinde yazılmıştır. Dönemin siyasi ve askerî olaylarının anlatıldığı defterlerdir (TTK Arşivi: EP, 3/39). Özellikle Orta Asya'daki faaliyetleri hakkında yazılmış olan "2 Nisan 1922 ile 14 Nisan 1922 tarihleri arasında Pul-i Hakiyan'daki? karargâhında tutulan günlük" (TTK Arşivi: EP, 3/67) örnek olarak gösterilebilir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin siyaseti ve yapılması gereken işler hakkında gün gün tutulan kayıt da bu kategori için örnek gösterilebilir (TTK Arşivi: EP, 3/68).

Telgraflar

Enver Paşa'nın seyahatlerinde gördüklerine dair veya gittikleri yerdeki işleriyle ilgili, kısaca durumu anlatan konuları içermektedir (TTK Arşivi: EP, 6/70-71). Sadece Enver Paşa telgraf çekmemiştir, Naciye Sultan tarafından da Enver Paşa'ya telgraf çekilmiştir. Özellikle uzakta olduğu zamanlarda "Naciye Sultan'a sağlık durumu hakkında bilgi verdiği" telgraflar vardır (TTK Arşivi: EP, 10/107). Telgraflar arasında Enver Paşa'nın bilhassa gittiği yerleri anlatan telgrafları fazladır. Bunun en güzel örneği Enver Paşa'nın Babaeski'de olduğunu bildiren telgraftır (TTK Arşivi: EP, 5/77). Enver Paşa'ya gelen telgraflar da mevcuttur. Örneğin "Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya yazılan 19 Mayıs 1333 tarihli telgraf (TTK Arşivi: EP, 5/9) bu açıdan iyi bir örnektir. Osmanlı toprakları dışında yapılan faaliyetlerle ilgili telgraflar vardır. Bu telgraflar çekildiği ülkenin dilinden Osmanlı Türkçesine aktarılmış telgraf suretleridir (TTK Arşivi: EP, 4/82). Telgraflar içerisinde şifreli yazılmış metinler vardır (TTK Arşivi: EP, 5/97). Koleksiyon içerisinde sayı bakımından mektuptan sonra en fazla bulunan belge türüdür.

Fotoğraflar

Türk Tarih Kurumu Arşivinde Enver Paşa'ya ait kartpostallar (TTK Fot; Arşivi: EÖ, 191/71) ve onlarca fotoğraf bulunmaktadır. Bu fotoğrafların birçoğu çeşitli çalışmalarda kullanılmıştır. Dolayısıyla hiç görülmemiş veya bilinmeyen görselleri bulunduğu söylenemez, denilebilir (TTK Fot; Arşivi: EÖ, 191/52). Türk Tarih Kurumu Arşivi içerisinde bulunan Kazım Orbay Koleksiyonu'nda yer alan albüm içerisinde elli adet fotoğraf, Enver Paşa'nın nadir görülen fotoğrafları için iyi birer örnektir (TTK Fot; Arşivi: KO, 214). Enver Paşa'nın binbaşı rütbesi ile çektiği olduğu fotoğraf (TTK Fot; Arşivi: OFS, 19/7) dönemin modasını göstermesi bakımından önemlidir. Bu fotoğraflar üniforma okuması yapan araştırmacılar için kaynak teşkil etmektedir (TTK Fot; Arşivi: OFS, 125/6). Fotoğraflar bazen tek, bazen toplu çekilmiştir (TTK Fot; Arşivi: OFS, 28/56). Fotoğraflar en az belgelerde geçen bilgiler kadar önemli bir materyaldir.

Gazete Kupürleri

Gazete kupürlerinde (TTK Arşivi: EP, 3/26) genellikle dönemin basınında Enver Paşa'yla çıkan haberler vardır. Dolayısıyla Paşa kendisiyle ilgili haberleri toplamış veya toplatmıştır: "Enver Paşa'nın Ali imzasıyla Moskova'dan Kâmil Bey'e gönderdiği, 'Enver Paşa Tripolis'te, isimli kitabın kendisine göndermesini isteyen, Hamet, Tin, Temp gibi Almanca, Fransızca, İtalyanca gazetelerde kendisiyle ilgili çıkan gazete kupürlerinin satın alınmasının mümkün olup olmadığını soran mektubu (TTK Arşivi: EP, 1/42). Bu mektup gazete kupürlerinin toplatılmasına güzel bir örnektir. Farklı konularda da gazete kupürleri kesilmiştir (TTK Arşivi: EP, 3/19). Dönemin basını ve basın tarihi üzerine önemli bilgiler vermektedir.

Talimatnameler/Nizamnameler/Emirnameler

Talimatnameler, nizamnameler ve emirnameler (TTK Arşivi: EP, 4/30) belli bir düzen ve disiplin gerektiren meslekler veya kurumlar için yazılı olarak görev ve sorumlukların açık bir şekilde belirtildiği yazılardır. "Başkomandanlık Karargahında uyulması gerekli kurallar ile ilgili talimatname ve görevlilerin isim listesini gösteren 23/07/1330 tarihli talimatname" (TTK Arşivi: EP, 5/65). Belgenin içeriğinden de anlaşıldığı üzere genellikle askerlerin uyması gereken kuralların yazılı bir şekilde açıklayan belge türleridir. Bu talimatnameler genellikle askerî alanda ve İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu olan kişilerin uyması gereken kurullarla ilgili yazılmıştır.

Haritalar ve Krokiler

Enver Paşa evrakları içerisinde haritalar ve krokiler de mevcuttur (TTK Arşivi: EP, 4/33-40). Özellikle Paşa'nın cepheden cepheye koşmuş bir komutan olduğu düşünüldüğünde bu tür materyallerin koleksiyonda olması olağandır. Bu konuda 40. Ordu Karargahına merbut kıtaat krokisi (TTK Arşivi: EP, 6/88) güzel bir örnek teşkil etmektedir. "Düşenbe, Baysun ve Şirabat'a kadar olan Rusların takip istikametini gösteren kroki" (TTK Arşivi: EP, 11/44). Bu krokide mühimmat ve asker sevkiyatının yapıldığı yer gösterilmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak Enver Paşa'ya ait Türk Tarih Kurumu Arşivi içerisinde fiziki ortamda yirmi sekiz arşiv kutusu içerisinde yer alan "Enver Paşa Koleksiyonu" olarak kayıt edilen evrakların tür ve içerik bakımından değerlendirmesi yapılmıştır. Osmanlı'nın son dönem siyasi ve askerî olaylarında başrol oynamış, birçok cephede savaşmış Enver Paşa'nın hayatı, faaliyetleri hakkında arşiv belgeleri ışığında bilgi verilmiştir. Bu konuda yüzlerce evrak üzerinde ve uzun soluklu bir çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışma neticesinde yaklaşık üç bin civarı evrak sekiz kategoride sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma doğrultusunda, dönemin siyasi ve askerî olaylarını birinci ağızdan aktaran; mektup, telgraf, talimatname, günlük, rapor, harita ve kroki türünde evraklar değerlendirilmiştir. Koleksiyon içerisinde bulunan fotoğraflar hakkında bilgi verilmiştir. Paşa'nın içinde bulunduğu ruh hâlini kendi el yazısıyla aktaran ve ölümüne kadar muntazaman yazılan mektuplar ve notlar farklı açılardan değerlendirilmiştir. Koleksiyon, Makedonya'daki çetecilik faaliyetleri, başkomandanlık vekilliği ve harbiye nazırlığı dönemine dair çok önemli ve gizli vesika vardır. Enver Paşa'nın Rusya ve Orta Asya'daki faaliyetleriyle ilgili farklı dillerde yazılmış mektuplar mevcuttur.

Evraklardan edinilen bilgiye göre, dönemin askerlerinin çok iyi eğitim almış oldukları anlaşılmıştır. Almış oldukları eğitimin bir göstergesi olarak mektuplarda kullanılan edebi dil ve üslup bunun kanıtıdır. Koleksiyonda, Enver Paşa tarafından kara kalem tarzında yapılan çizimler vardır. Bu da Paşa'nın resim kabiliyeti olduğunu göstermektedir. Evraklar özellikle Osmanlı son dönem, Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına dair önemli bilgiler içermektedir. Enver Paşa ve dönemiyle ilgili yapılan çalışmalarda incelenmesi gereken bir koleksiyondur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

1.Arşiv Kaynakları

- [Enver Paşa Koleksiyonu]. EP, Dosya No: 1_28. Türk Tarih Kurumu Arşivi.
 [Edip Özkale Koleksiyonu]. EÖ_191_71, Türk Tarih Kurumu Arşivi Fotoğraflar.
 [Edip Özkale Koleksiyonu]. EÖ_191_52, Türk Tarih Kurumu Arşivi Fotoğraflar.
 [Kazım Orbay Koleksiyonu]. KO_214, Türk Tarih Kurumu Arşivi Fotoğraflar.
 [Osman Ferit Sağlam Koleksiyonu]. OFS_19_7, Türk Tarih Kurumu Arşivi Fotoğraflar.
 [Osman Ferit Sağlam Koleksiyonu]. OFS_125_6, Türk Tarih Kurumu Arşivi Fotoğraflar.
 [Osman Ferit Sağlam Koleksiyonu]. OFS_28_56, Türk Tarih Kurumu Arşivi Fotoğraflar.

2.Araştırma ve İncelemeler

- Alp, H. (2005). *Naciye Sultan*. Emre Yayınları.
 Aydemir, Ş. S. (1972). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa* (Cilt I-III). Remzi Kitabevi Yayınları.
 Babacan, H. (2002). Enver Paşa. (H. C. Güzel, Ed.). *Türkler ansiklopedisi* (Cilt 13, s. 263-273). Yeni Türkiye Yayınları.
 Bademci, A. (1975). *1917 – 1934 Türkistan Milli İstiklâl Hareketi ve Enver Paşa* (Cilt 1). Kutluğ Yayınları.
 Bardakçı, M. (2015). *Naciye, Ruhum, Efendim..., Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'a Rusya ve Orta Asya'dan Yazdığı Sürgün Mektupları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
 Bardakçı, M. (2018). *Enver*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
 Cengiz, H. E. (2017). *Enver Paşa'nın anıları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
 Çolak, M. (2006). *Osmanlı – Alman ilişkileri çerçevesinde Harbiye nazırı Enver ve Türkçü politikaları (1913 –1918)*. Fakülte Kitabevi.
 Görgülü, İ. (1993). *On yıllık harbin kadrosu 1912-1922 Balkan - Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
 Hanioğlu, M. Ş. (1989). *Kendi mektuplarında Enver Paşa*. Der Yayınları.
 Hanioğlu, M. Ş. (1995). Enver Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (Cilt 11, s. 261-264).
 Hanioğlu, M. Ş. (2001). İttihat ve Terakki Cemiyeti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (Cilt 23, s. 476-484).
 İğdemir, U. (1973). *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Tarih Kurumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
 İnan, A. (1997). *Enver Paşa'nın özel mektupları*. İmge Kitabevi.
 Karabekir, K. (2010). *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki erkânı* (Z. Öktem, Haz.). Yapı Kredi Yayınları.
 Karabekir, K. (2019). *Millî Mücadele'de İttihat ve Terakki erkânı ve Enver Paşa* (F. Özerengin, Haz.). Truva Yayınları.
 Kösoğlu, N. (2008). *Enver Paşa*. Ötüken Yayınları.

Ekler

Ek-1

Enver Paşa Tarafından Naciye Sultan'a Yazılan Mektup.

TÜRK TARİH KURUMU
ATATÜRK ve YENİ TÜRKİYE ARAŞTIRMA MERKEZİ — Dokümantasyon Bürosu

SÜRELİ YAYIN : _____

GÜN	SAYI	SAYFA	SÜTUN	KONU SAYISI
				1912

TÜRK TARİH KURUMU
Arşiv ve Dokümantasyon
Müdürlüğü

1912 yılında yazılan mektupun kopyasıdır. Mektupun içeriği, Enver Paşa'nın Naciye Sultan'a yazdığı mektupun bir kopyasıdır. Mektupun baş kısmında 'Enver Paşa' ve 'Naciye Sultan' isimleri yazılmıştır. Mektupun içeriğinde, Enver Paşa'nın Naciye Sultan'a yazdığı mektupun içeriği yer almaktadır. Mektupun son kısmında 'Enver Paşa' imzası ve '1912' tarihi yazılmıştır.

(Kaynak: TTK_ Arşivi EP Koleksiyonu 8/81)

Ek-1

Enver Paşa Tarafından Naciye Sultan'a Yazılan Mektup.

TÜRK TARİH KURUMU
ATATÜRK ve YENİ TÜRKİYE ARAŞTIRMA MERKEZİ — Dokümantasyon Bürosu

SÜRELİ YAYIN : _____

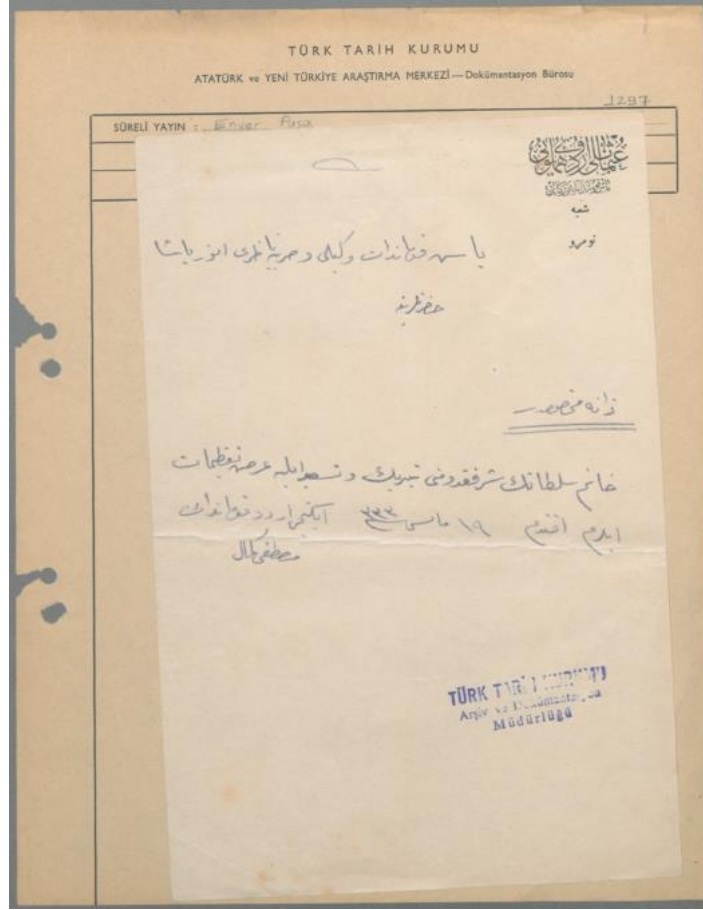
GÜN	SAYI	SAYFA	SÜTUN	KONU SAYISI
				1912

اذنه - كيه اطهر تا ياكى فقط و بويونم - هاهه
 نايه نه ايه دم فقط اذنه سويه ساره شيمه سوزا
 بايتم و بيه جيفته ايتيم . صبا ترم سراه برندن ارالقه
 كركه تقارح يلاوه ايله دانه اسقاقت و طيله يلاوه
 تقو ايه لك سزه سقا . نيسج هاهه دالدينك ارالقه
 اوقمه حميد آهيه بهلويو ۲ - فقط نه يلاوه حميد
 فقط بسوه سزه مانجه كوج . صوبه آهيه و ترا تقو دويو
 و اوانه اجناسا دويو حيا ليه نيم اديك جوبله
 هاهه ارجا حيا آله . رضا ايه نيمه حاهه كوره مدك
 تاريدم كه اولماز . سراه بهلويو اذنه كيه ايه اسقاقت
 و صبا ايتيم
 دراج باعقوب ناهه زيه اولدوره صبه نيمه
 نصيه ايه بيزه بهلويو دم عمل صقديه قورلار كره
 نه صلح راضق رضا ايه . ايه هاسته بوه نيمه كيه ايه
 كورل كورل ايه ايه . ن كيه ايه نيمه نيمه ايه
 اذنه ۲۰ ايه ۲۰

(Kaynak: TTK_ Arşivi EP Koleksiyonu 8/81)

Ek-2

Mustafa Kemal Tarafından Yazılan Mektup

(Kaynak: TTK_ Arşivi EP Koleksiyonu 3-30)

Ek-3

Enver Paşa Fotoğrafi

(Kaynak: TTK_ Arşivi EP Koleksiyonu 24-1)

Extended Summary

Introduction

Turkish History Association is an institution established by Mustafa Kemal Atatürk to research Turkish history and share information and documents with the world. The Archive of the Turkish History Association has started its activities since the establishment of the institution. In this way, studies in the form of archival material were brought to the institution both by purchasing and donation. Turkish History Association is very rich in terms of archives and documentation. When the materials in the archives of Turkish History Association are examined, it is seen that materials such as documents and photographs are dominant. In recent times, there have been historically important archival documents and a rich Atatürk photographic collection. There is also a collection of handmade watercolor paintings that are works of art. The material in the archive includes documents and photographs that are a continuation of the documents of the General Staff Archive (ATASE). The documents in the archive are generally letters, reports, instructions, notebooks kept in the form of diaries or reports, personal files, and materials in the form of personal archives.

The foundations of the Guard Battalion

In this study, the documents in the Enver Pasha Collection in the archives of Turkish History Association will be analyzed. As usual, there are many different kinds of documents in the collection, but because of the limitations of the article, mainly the documents such as letters, reports, diaries, instructions, photographs, maps, and telegrams will be evaluated. It is worth noting, in this collection, there are also some materials written in the form of articles, news, bulletins, certificates, minutes, negotiations, accounting records and money receipts, opinions, lists, or notes.

Many historians have published very vital studies about Enver Pasha. However, the different aspect of this study is that it consists of the information obtained as a result of the classification study done on a collection of thousands of documents. The kinds of documents, partly their content, and many features, from language to history, will be evaluated.

Findings

It is possible to evaluate the Enver Pasha documents, which are in twenty-eight archive files in the Archives of Turkish History Association, in eight categories: reports, letters, diary-type notebooks, telegrams, photographs, newspaper clippings, instructions, maps, and sketches. The years of the documents in these categories are between 1900-1922. The language of the documents is predominantly Ottoman. It is found in documents in Arabic, Persian, German, English, French, and Russian (written in Cyrillic Alphabet). However, there are many documents in Pashtun about Central Asian activities in the Turkish History Association archive than other archives. It can be said that the correspondence with his family was more during the periods when Enver Pasha was abroad. Enver Pasha usually uses the name Ali in the letters and sometimes puts the signature as Ali. The documents contain important information about the last period of the Ottoman Empire, the National Struggle and the early years of the Republic. It includes the information obtained during the classification of hundreds of documents belonging to the most complicated and active period of the Ottoman Empire.